

NY BOG

Et inspirerende eksempel på at ældre håndværktøj åbner øjnene for gode håndværkstraditioner

Ældre træværktøj - håndens redskaber

Niels Østergård

168 sider illustreret, indbundet.

Pris 187,50 kr. (incl. moms)

Bogen kan købes i boghandlen eller bestilles direkte fra forlaget Hesselberg Media (tillæg for forsendelse) på jkh@nordbau.dk / mobil 20 29 52 57

ISBN 978-87-998689-1-9

Se et par opslag fra bogen på de følgende sider!

Fra omkring 1950 og til nu, har håndens redskaber til bearbejdning af træ til alskens formål - primært byggeriet, men også andre fag som træskomager, bødker etc. - fuldstændig ændret karakter.

Fra at være håndens redskab i bogstaveligste forstand, er alt i dag eldrevet, meget af det med kraftige batterier og sågar indbyggede GPS sendere, så det dyre værktøj dels kan styres i virksomhedens IT-system, men også kan genfindes, hvis det stjæles.

I takt med at det eldrevne værktøj har taget over, er det gamle "hånddrevne" værktøj gået i den store glemmebog.

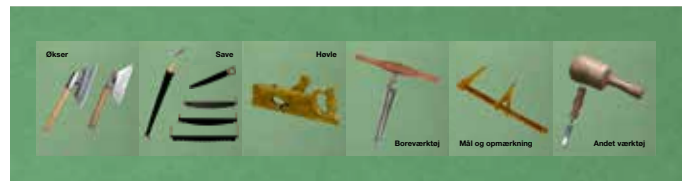
Når de bedste lærlinge i træfagene i dag kæmper om DM i SKILLS, så er det ikke udstyr lærlingene går ned på. Alt tænkeligt værktøj i nyeste udgave er til rådighed.

Man kan ikke undsige, at en flig af fagets DNA på den måde går tabt, idet maskinernes nøjagtighed hjælper fagenes udøvere i dag. Og det er jo ikke så skidt endda.

Bogen "Ældre træværktøj - håndens redskaber" er blevet til ud fra et ønske om at de gamle redskaber ikke går helt i glemmebogen - og heller ikke deres formål og hvordan de anvendes.

Forfatteren Niels Østergård har - gennem et langt liv og stor interesse for træværktøj - samlet en meget stor mængde redskaber fra tiden før det "eldrevne".

6 afsnit om det gamle værktøj

Bogens opbygning er baseret på hovedgrupperne i håndens træværktøj og udgør 6 af bogens 8 afsnit :

- Økser
- Save
- Høvle
- Boreværktøj
- Mål og opmærkning
- Andet værktøj

Bogen henviser mange steder til datidens værktøjskataloger og øvrig litteratur ligesom et stikordsregister gør det muligt at anvende bogens som opslagsbog. Kender man navnet på et stykke gammelt træværktøj, kan man via stikordsregisteret finde sidetal hvor foto og kort forklaring findes.

Indhold

Historiske rødder	9	Boreværktøj	99
<i>Fra stenalder til vikingetid</i>	10	<i>Tap- og pumpebor</i>	100
<i>Håndværkets udvikling</i>	12	<i>Drillbor</i>	104
<i>1800-tallets skibsbygning</i>	14	<i>Borsving</i>	106
<i>Inspiration fra udlandet</i>	15	<i>Håndboremaskiner</i>	109
<i>Kildemateriale fra 1800 til 1950</i>	16	Mål og opmærkning	115
<i>Kataloger og bøger</i>	18	<i>De gamle målenheder</i>	116
<i>Håndværksmuseerne</i>	21	<i>England tog føringen</i>	118
Økser	27	<i>Den sammenfoldelige tommestok</i> ...	120
<i>Afbinding og bindingsværk</i>	28	<i>Vinkler og opmærkeværktøj</i>	122
<i>Biløkser</i>	30	<i>Vaterpas og passere</i>	124
<i>Håndøkser og skarøkser</i>	32	<i>Andet måleudstyr</i>	126
<i>Båndknive og tandudlægning</i>	35	Andet værktøj	131
Save	39	<i>Stemmejern</i>	132
<i>Skovsave</i>	40	<i>Høvlebænk og slibeudstyr</i>	134
<i>Rammesave m.fl.</i>	42	<i>Skruetvinger</i>	136
<i>Håndsave</i>	44	<i>Skruetrækkere</i>	138
<i>Savklinger og tandudlægning</i>	47	<i>Hamre m.v.</i>	140
Høvle	51	<i>Billedskæring</i>	142
<i>Store høvle</i>	52	<i>Lim og Finering</i>	144
<i>Høvlens konstruktion</i>	58	<i>Trælegetøj</i>	146
<i>Skrup-, Slet- og Pudshøvle</i>	60	<i>Træsko</i>	148
<i>Not- og fals- og grathøvle</i>	62	<i>Foddrejebænk og snittetøj</i>	150
<i>Simshøvle</i>	68	Kilder	155
<i>Profilhøvle</i>	70	<i>Bøger</i>	156
<i>Vindueshøvl og kontrahøvl</i>	76	<i>Kataloger</i>	157
<i>Gamle døre og kontrakehling</i>	78	<i>Udenlandske kilder</i>	158
<i>Bødkerhøvle</i>	80	Stikordsregister	163
<i>Karetmagerhøvle</i>	84		
<i>Skibshøvle af jern</i>	86		
<i>Baileys og Stanleys høvle</i>	88		
<i>Stød- og bugthøvle af jern</i>	94		

Håndøkser og stikøkser

Forskellige håndøkser er små bindøkser. De bruges til at tilpasse træets form så tæt som muligt til den endelige anvendelse inden finere værktøjer som fx båndkniv eller høvl tages i brug. Nr 4 i rækken er produceret i Norditalien, mens de øvrige er fra Dansk Stålintustri. Den sidste er en køkkenøkse til kød..

Stikøkser er et særligt tømrerværktøj med ensidig fas. De er velegnede til at tilpasse vanskeligt tilgængelige konstruktioner, og de er karakteristiske ved et støbt stålhåndtag. (L: 44 cm, Jbr: 60 mm)

Bjælke nothøv

Bjælke-nothøvlen er en kraftig fire-mands høvl til udførelse af noter (udskæring med rette vinkler) i gulvbjælker hvor indskudsbrædder blev skubbet ind som underlag for et brandhæmmende llerlag. Det blev lovkrav siden 1795 i København efter den store brand. Indskudsbrædderne var 1 tomme tykke med vandkant (ikke fuldkantede) og med 2 tommer lerlag ovenpå.

Det har været et stort slid at uddybe/høvle noter i fuldtømmer. Lærlingene har sikkert svovlet og bandet over dette arbejde. De fire mænds høvling fortsatte, indtil de to sideskinner omkring jernet stødte på bjælken, og 1 tommes dybde var nået.

Nothøvlens stilbare sidestykke fastgjort med to træklodser og kraftige skruer til den ønskede afstand mellem bjælkens top og noten, her 3 1/2 tomme. (Stokkens længde: 40 cm, Håndtagsslængde: 76 cm, Udskiftelig jernbredde mellem 3/4, 1 og 1 1/2 tomme, Vægt: 9 kg). Høvlen er udlånt af tømrermester Hans Hegelund.

Etageadskillelse i beboelsesbygninger med net i de bærende bjælkers lodrette sider (se pilen) med indskudsbrædder og et tykt lerlag ovenpå. Øverst gulvbrædder i lejligheden. Nederst loftsbeklædningen i lejligheden under.

Borsvinget. Mens boret er lige så gammelt som hammeren og øksen, så blev borsvinget først udviklet langt senere. De ældste "vimmelskafter" – nogle meget kunstfærdige – blev lavet af træhåndværkere selv.

Det moderne borsving med en jernbøjle blev kendt fra 1864, da Barber fik det patenteret i USA. De fik et drejeligt håndgreb i træ og en borholder eller patron med alligatortænder, som skruede boret fast.

Borsving gennem 100 år. Øverst et hjemmelavet vimmelskaft i træ med en ring af et kohorn og påskiften JKH i 1902. **Nr. 2** er et vellavet belgisk træbor. Den lille kappe tyder på en alder på mellem 150 og 200 år. **Nr. 3 og 4** er franske bor, hvor det sidste har krydshjul. **Nr. 5 og 6** til sidst er to borsving med alligatorkæber, hvor det sidste også er med skralde.

De franske var til salg i danske værktøjsmagasiners kataloger omkring år 1900 samtidig med, at amerikanske borsving med alligatorkæber og skralde også var til salg.

Hjørneborsving eller elektrikerbor med udveksling. Boret var bl.a. velegnet til at bore huller til elektrikerør rundt i gamle huse.

Gamle centrumsbor, som har været i brug til de forskellige viste borsving.

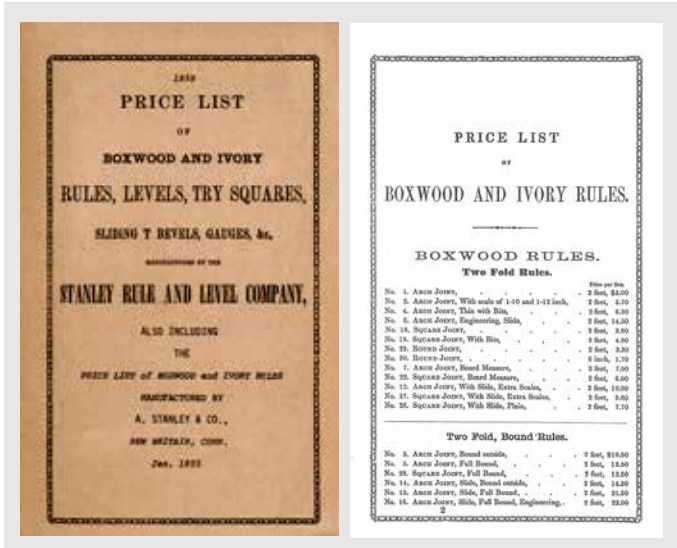

England og New England tog føringen

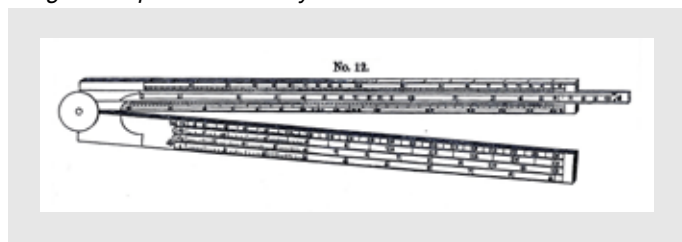
Den tidlige industrialisering i England og hos den angelsaksiske befolkning i New England, USA, medførte markante nydannelser til håndværksfagene. Udover industrielt fabrikeret håndværktøj omfattede det også snedige små måle- og beregningsinstrumenter til forskellige brugere som tømrere, arkitekter, bødkere, ingeniører og værktøjsmagasiner. Matematikens og geometriens love blev omsat til praktisk og hurtig anvendelse ved beregning af rumfang, vægt og priser på forskellige vellavede målestokke i lomformat.

"Four foot" skydelære i buksbomtræ med messigskyder. Skydelæren kunne bruges til måling af både indvendige og udvendige rørdiametre. Et eksempel på engelsk værktøjskvalitet for skydelærene blev lavet i metal.

Stanleys Rule and Level Company i New England sendte i 1855 dette katalog på markedet i USA. Firmaet var etableret af to brødre i Stanley familien et par år tidligere. Firmaet havde succes med deres produkter. Her vises priser på et dusin måle- og regnestokke til forskellige formål og brugere. Firmaet importerede buksbomtræet fra Tyrkiet, mens englænderne i Birmingham importerede fra Sydamerika.

Old folding Carpenter Rule with Brass Slide fremstillet i Birmingham i midten af 1800-tallet, se beskrivelse på næste side.

Snittøj

Skruesnitt og snittapp. På drejerværkstedet kunne man altid finde flere sæt snittøj i forskellige størrelser til at dreje træskruer og skruegange. Sættet her er til en bredde på 3/4 tomme = 2 cm. **1)** Skruesnittet består af en træklods med håndtag. Et hul med en skruegang går gennem klodsens to sammenskruede dele, hvor der er indsat et skærende V-formet jern, en gejsfus, til at skære udvendig gevind. **2)** Den indvendige skruegang skæres med snitttappen, en firkantet stålstang med skarpt konisk gevind med huller imellem på to af siderne. Den drejes med et træhåndtag. Resultatet ses på billede nr. **3)** Skruesnittet og snitttappen kaldes undertiden moder- og faderskruen.

Høvlebænkens spindel og skruegang på 2 tommer krævede kraftigere snittøj. Når det indvendige V-formede stålskær er indlagt, skrues de to dele sammen og den ydre gevind kan skæres. Med snitttappen i jern og drejestangen skæres den indre skruegang.

Bogen anbefales af fagfolk ...

Fra forfatterens værksted

Formand for Træsektionen i DI Dansk Byggeri, Martin Skou Heidemann, Skou Gruppen A/S,

Jeg oplever en meget stor kærlighed til de gamle håndværks-traditioner. Nu bruger vi stort set altid meget moderne værktøj med både batteri og gps-sender. Men interessen og historierne om det gamle værktøj holder ved. Det er som regel kun vores ældste ansatte, der kan huske hvordan man bruger værktøjet, men vores unge lærlinge er meget interesserede i at lære om det.

Jeg er sikker på, at bogen om træfagenes gamle håndværktøj ikke alene vil sikre en viden, som er ved at gå tabt, men også vil skabe en fornyet interesse om håndværksfagene.

Københavns Tømrerlaug, Oldermænd Tømrermester Henrik Dyssell og seniormedlem Tømrermester Hans Hegelund :

"Københavns Tømrerlaug fejrede i 2015 sit 500 års jubilæum som det ældste laug i byggeriet. I den forbindelse udgav Tømrerlauget en bog med titlen "Tømrerfaget i tre versioner" hvor fagets fortid, nutid og et bud på fremtiden blev berørt. Tømrerfagets udvikling hænger uløseligt sammen med værktøjets udvikling og afspejler vores kultur. Derfor ser vi med stor velvilje på bogen om træfagenes gamle håndværktøj, som kan være med til at sikre viden om træfagenes fortid. Vi vil fra Tømrerlaugets side anbefale vores medlemmer bogen som en naturlig del af hverdagen for fagets udøvere."

Træmuseet i Oddense, Tømrer Ole Brauner

Vi er på Træmuseet i Oddense glad for at forfatteren til projektet om træfagets gamle værktøj har inddraget nogle af håndværktøjsmuseerne i arbejdet.

På vores museum (Træmuseet i Oddense), har vi lavet et værksted, hvor værktøjet gerne må afprøves og bruges. Værktøjet på dette værksted er altid slebet og klar til brug, efter den gamle regel: Værktøj der ikke kan bruges er ikke værd at gemme på, og ligeledes at man ikke lægger sløvt værktøj væk.

På museet har vi mange besøgende, men også skoleklasser og elever fra Teknisk Skole kommer på besøg. Det er med stor glæde vi fortæller om værktøjets anvendelse. I den forbindelse bliver der ofte spurgt, om der findes opslagsværker om dette emne.

Det er på den erfaring, at vi er glade for at bogen nu er til rådighed.

Det er også med denne erfaring at Træmuseet i Oddense samt undertegnede, sagde ja til at medvirke aktivt undervejs i arbejdet med dette opslagsværk.

Thorkild Ærø Prodekan, Det Ingeniør- og Naturvidenskabelige Fakultet, Aalborg Universitet

Byggeriet har, som andre sektorer i håndværk og industri, gennemgået en markant udvikling de sidste 100 år. Nye materialer, nye produktionsmåder og nye værktøjer har ændret byggeriets praksis. Det har stillet store krav til byggeriets håndværkere og udførende, om at tilegne sig viden om nye metoder. Og det har skabt nye rutiner. I den proces er tidligere praksis gledet i baggrunden, og viden om værktøj forsvundet.

Men vores bygninger står typisk i mere end 100 år, og når historiske bygninger skal bevares og fornyes, så de fortsat vil være gode rammer for vores liv, er dokumentation for byggemetoder og praksis helt afgørende. Netop derfor er bogen om træfagets værktøj vigtigt, så viden om tømrer- og snedkerfagets værktøj og praksis dokumenteres og leveres videre til nye generationer i faget. På den måde bidrager bogen om træfagenes gamle håndværktøj til at forstå, bevare og udvikle de store kvaliteter, den eksisterende bygningsmasse beriger os alle med.

Cand. mag., journalist Jonas Møller

Gennem min tilknytning til byggefagene og arkitektfagets organisationer og uddannelsesinstitutioner i 35 år - og som forfatter til en række udgivelser om byggefagenes historie og vilkår - er bogen om træfagenes gamle håndværktøj et tiltrængt og spændende bidrag til belysning af, hvorfor træ og dets tilvirkning har haft og stadig har en central rolle i dansk bygningskunst og design.